

Türkiye'nin Tarım Ticareti Partnerlerinin Gelişmişlik Düzeyi ve Coğrafi Dağılımı: EİT Teorisi Çerçevesinde Bir Değerlendirme

Development Level and Geographical Distribution of Turkey's Agricultural Trade Partners: An Assessment the Framework of IIT Theory

Şerif YÜKSEL

Dr., İstanbul Kültür Üniversitesi

Özet

Bu çalışma, Türkiye'nin tarım ticareti üzerinde neoliberal politikaların etkilerini, Endüstri İçi Ticaret (EİT) teoremi ve coğrafi konum çerçevesinde değerlendirmektedir. Türkiye, 1980 yılında uygulamaya konulan neoliberal politikalarla birlikte tarım sektöründe önemli dönüşümler yaşamıştır. 1980 öncesinde tarım sektörü Türkiye'nin GSYH'sinde önemli bir paya sahipken, bu pay zamanla azalmıştır. Bu dönüşüm sürecinde Türkiye, hem tarım ürünü ihracatçısı hem de ithalatçısı bir ülke hâline gelmiştir. Çalışmada, Türkiye'nin 2002–2022 yılları arasındaki tarımsal ürün ticaret partnerleri, gelir seviyeleri ve coğrafi konumlarına göre sınıflandırılmış ve bu sınıfların ticaret yönelimleri üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Ki-kare analizleri, Türkiye'nin tarımsal ürün ihracatında yüksek gelirli ülkelerle anlamlı ilişkiler kurduğunu göstermektedir. İthalat yönünde ise benzer düzeyde bir ilişki gözlemlenmemiştir. İthalatın daha geniş bir coğrafyaya yayılması, Türkiye'nin tarımsal ürün ticaretinde partner çeşitliliğinin arttığını göstermektedir. Ancak bu eğilim, bazı dönemlerde ithalatın ihracata kıyasla daha yüksek bir orana ulaştığı yıllarla birlikte değerlendirilmelidir. Bu doğrultuda, yerel üretimin sürdürülebilirliğini destekleyen ve ticaretin gelişmiş ülke yapılarıyla uyumunu dikkate alan tarım politikalarına duyulan ihtiyaç devam etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Neoliberal Politikalar, Endüstri İçi Ticaret, Tarım Ticaret Politikası, Gelişmişlik Seviyesi.

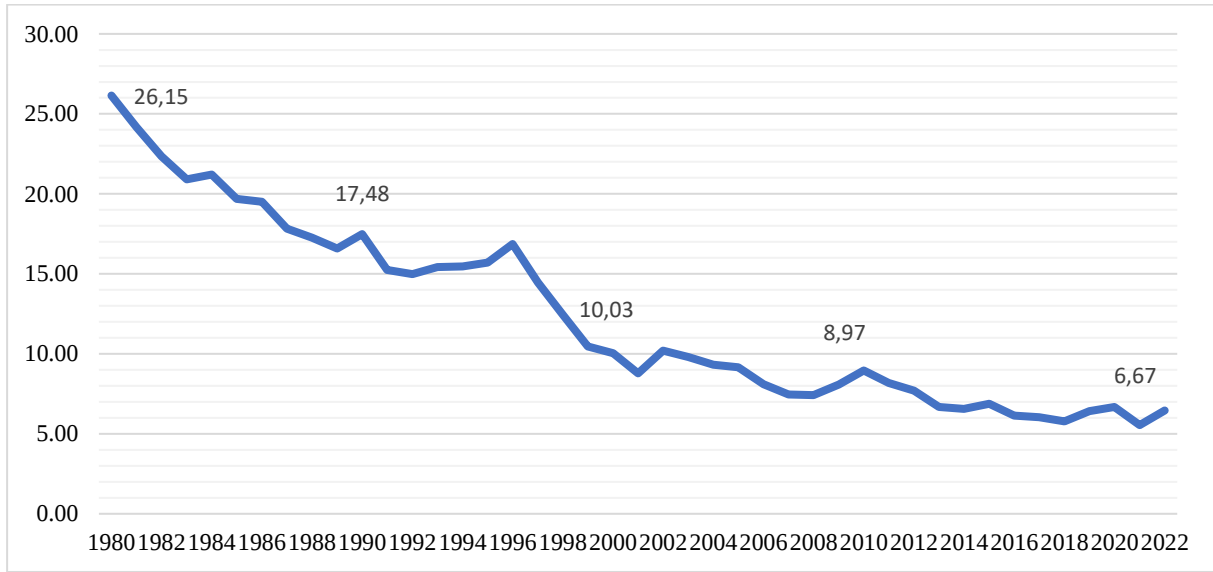
Abstract

This study evaluates the effects of neoliberal policies on Turkey's agricultural trade within the framework of Intra-Industry Trade (IIT) theory and geographical distribution. Since the implementation of neoliberal policies in 1980, Turkey's agricultural sector has undergone significant transformations. While the agricultural sector held a substantial share in Turkey's GDP before 1980, this share has gradually declined over time. During this period, Turkey has emerged as both an exporter and importer of agricultural products. The study analyzes Turkey's agricultural trade partners between 2002 and 2022, classifying them according to their income levels and geographical proximity. Chi-square tests indicate that Turkey has established significant trade relations with high-income countries in agricultural exports, whereas no similar pattern is observed in imports. The broader geographical spread of imports reflects an increasing diversity in trade partnerships. However, this trend should be interpreted in light of the years in which import volumes exceeded exports. In this context, agricultural policies that support the sustainability of domestic production and consider the structural dynamics of global trade remain crucial.

Keywords: Neoliberal Policies, Intra-Industry Trade, Agricultural Trade Policy, Development Level.

1. Giriş

Türkiye 24 Ocak 1980 ekonomik kararlarıyla yeni bir ekonomi-politik sürece girmiştir. Bu kararlar, Türkiye'nin ekonomik yapısını ve ticaret ilişkilerini derinden etkilemiş ve özellikle tarım sektöründe önemli değişiklikler yaratmıştır. 1950 yılına kadar Türkiye'nin GSYİH'sindeki en büyük pay tarım sektörüne ait iken, 1950'den sonra hizmetler sektörü GSYİH içerisinde en yüksek paya sahip olmuştur. Ancak 1980'li yıllara kadar Türkiye'nin ihracat ve istihdamı içerisinde en yüksek pay halen tarım sektörüne aitti (TUİK, 2013). Bu çalışma, Türkiye'nin tarım ürünleri ticaretinde gelir gruplarına göre ülke tercihlerini incelemekte ve bu yapının neoliberal politikalar çerçevesinde nasıl şekillendiğini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Analizler, Endüstri İçi Ticaret (EİT) teorisi çerçevesinde yürütülmüş; özellikle coğrafi konum ve ekonomik gelişmişlik düzeylerinin Türkiye'nin tarım ürünleri ihracat ve ithalat yapısındaki rolü ele alınmıştır.

Grafik 1: Türkiye'nin Tarım Sektörünün GSYH İçindeki Payı % (1980-2022)

Kaynak: Dünya Bankası Veri Seti (Erişim Tarihi 03.12.2023)

Grafik 1'de görüleceği üzere Türkiye'de tarım sektörünün Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYH) içerisindeki payı 1980 sonrası hızlı bir şekilde düşmüştür. 24 Ocak 1980'de alınan kararlar, Türkiye ekonomisini uluslararası piyasalara açarak serbestleşme sürecini başlatmıştır. Bu kararların ardından tarım sektörünün maruz kaldığı etkiler de büyük önem taşımaktadır. 1980'lerden itibaren, Türkiye'de serbest piyasa ekonomisinin benimsenmesi yönünde önemli adımlar atılmıştır. Alınan ekonomik önlemler, ekonomik yapının yeniden şekillendirilmesinde belirleyici rol oynamış, özellikle enflasyonu kontrol altına almaya yönelik düzenlemeler ekonominin çeşitli sektörlerinde önemli etkiler yaratmıştır. Bu bağlamda, en çok etkilenen sektörlerden biri de tarım sektörü olmuştur. "Akaryakıt fiyatlarının, tarım ürünleri taban fiyatlarının ve KDV oranlarının enflasyonla mücadele çerçevesinde belirlenmesi" yönünde alınan politikalar, gelecekteki tarım politikalarının temelini oluşturmuş ve tarım sektörü üzerindeki etkilerine dikkat çekmiştir (Bakırcı, 2007:166). Tarımsal girdilere sağlanan sübvansiyonların, tarım ürünleri fiyat artışını ve düşük faizli tarım kredilerinin yüksek enflasyonu tetiklediği tespit edilmiştir. Bu kararlar doğrultusunda ihracatın artırılması hedeflenmiş; iç tüketim ise sınırlandırılmıştır. Tarım ürünlerinin dış pazarlarda daha kolay satılabilmesi için fiyatlar düşük tutulmuş, bu durum ise tarımsal gelirlerin düşük seviyelerde kalmasına neden olmuştur (Bakırcı, 2007:166).

24 Ocak Kararları, özellikle tarım sektöründe Türkiye'nin üretim ve ihracat performansını geliştirmede yetersiz kalmıştır. Bu dönemde enflasyon sürekli yükselmiş ve Türk Lirası, ulusal ve uluslararası piyasalarda değer kaybetmiştir. 2000'li yılların başında enflasyon tek haneli seviyelere gerilemiş olsa da, 2007 yılından itibaren yeniden artış göstermiş ve 2008 yılında, hem iç ekonomik koşullar hem de küresel faktörler nedeniyle bu yükseliş devam etmiştir. Uluslararası kuruluşların (IMF, Dünya Bankası

vb.) baskılarıyla uygulanan politikalar, Türkiye'de çiftçilerin giderek yoksullaşmasına neden olmuş ve ülke, tarım ürünleri ithalatçısı konumuna gelmiştir. Bir zamanlar pek çok tarım ürününde kendine yetebilen ve hatta ihracat yapabilen bir ülke olan Türkiye, tarım ürünleri ithal eden bir konuma gelmiştir (Öztürk ve diğerleri, 2008).

Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) verilerine göre, 2022 yılında Türkiye, dünyanın en büyük tarımsal ürün ihracatçıları arasında 16. sırada, en büyük ithalatçıları arasında ise 13. sırada yer almaktadır. İhracat sıralamasının zirvesinde ABD, Brezilya ve Çin bulunmaktadır. İthalat sıralamasında ise Çin, ABD ve Birleşik Krallık ilk sıraları paylaşmaktadır. Bu listede dikkat çeken ülkelerden biri ise Hollanda'dır. Coğrafi büyüklük ve nüfus açısından kendisinden çok daha büyük ülkelerin önünde yer alarak, Hollanda 37 milyar dolar ihracat ve 35 milyar dolar ithalat gerçekleştirmiştir. Hollanda, ihracatta 12., ithalatta ise 10. sırada yer almaktadır. Liste detaylı incelendiğinde, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin tarımsal ürün ticaretinde hem ihracatçı hem de ithalatçı konumunda olduğu görülmektedir.

Bir ülkenin aynı sektörde hem ihracatçı hem de ithalatçı konumunda olmasına uluslararası ticaret literatüründe Endüstri-İç Ticaret adı verilmektedir (Linder, 1961:69). EİT kavramı, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ticaretin serbestleştirilmesiyle gelişen politikaların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu teoriye göre, benzer gelişmişlik seviyesine sahip ülkeler, bir ürün grubunda uzmanlaşmak yerine, o ürün grubunda hem ithalat hem de ihracat yapmayı tercih etmektedirler (Linder, 1961:69). Teorinin bir diğer açıklaması, benzer arz ve talep yapısına sahip ülkeler arasındaki ticaretin nasıl gerçekleştiğidir (Yılmaz, 2009:250). Arz ve talep yapılarındaki bu benzerlik, ülkelerin sahip olduğu üretim faktörleri, coğrafi konum, nüfus ve kültürel faktörler gibi unsurlarla açıklanmaktadır.

Endüstri-İç Ticaret teorisinin gelişiminde küreselleşmenin önemli bir etkisi olduğu görülmektedir. İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana pazarların büyümesi, üretimde uzmanlaşma düzeyinin artması ve ülkeler arasında ticarete konu olan mal ve hizmet çeşitliliğinin genişlemesi, EİT'in giderek daha fazla yaygınlaşmasına neden olmuştur (Promfret, 1987:57). Greenaway ve Milner (1987), EİT'in artışı için iki temel nedene dayandırmaktadır. İlk olarak, uluslararası ticaretin yalnızca faktör yoğunluklarıyla açıklanamayacağı ve ticareti etkileyen başka dinamiklerin de olduğu vurgulanmaktadır. İkinci olarak ise, uluslararası ticaret hacminin genişlemesi ve bu ticaretin EİT biçiminde gerçekleşmesi durumunda, ülkelerin bu yapıya daha kolay uyum sağlayabileceği belirtilmektedir (Greenaway ve Milner, 1987:900).

Endüstri içi ticaret üzerine yapılan güncel araştırmalar, bu ticaret biçiminin artmasında ekonomik gelişme, coğrafi konum, doğrudan yabancı yatırımlar, ticaret engellerinin kaldırılması ve tüketici tercihlerinin önemli rol oynadığını ortaya koymuştur (Banerjee ve Bhattacharyya, 2004; Veeramani, 2002; Lee ve Sohn, 2004; Xing, 2007; Shahbaz ve diğerleri, 2012; Linder, 1961). Bu faktörlerden özellikle ticaretin serbestleşmesi ve piyasa mekanizmalarının öncelenmesi, neoliberal politikaların temel dinamikleriyle örtüşmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada, neoliberal politikaların Türkiye'nin tarımsal ticaret yapısı üzerindeki etkileri, endüstri içi ticaret çerçevesinde değerlendirilmektedir.

Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye'nin tarım ürünleri ticaretinde gelir gruplarına göre ülke tercihlerini ve bu tercihlerdeki değişimi, Endüstri İç Ticaret teorisi bağlamında incelemektir. Bu temel amaç doğrultusunda, (1) Türkiye'nin tarım ürünleri ihracat ve ithalat partnerlerinin gelir seviyeleri ile ticaret türü arasındaki ilişki, (2) bu ilişkilerin zaman içinde (2002-2010 ve 2011-2022) gösterdiği değişim ve (3) Türkiye'nin gelir grupları temelinde tarım ürünleri ticaretinde coğrafi çeşitlilikle nasıl ilişkili olduğu analiz edilmiştir. Ayrıca, bu analizler neoliberal politikaların etkileri çerçevesinde tartışılmış ve Türkiye'nin tarım ürünleri ticaretine ilişkin politika önerileri sunulmuştur.

Bu çalışmada, Türkiye'nin 2001 ekonomik krizinden sonraki süreçte yaşadığı gelişmeler incelenmiştir. 24 Ocak kararları, 2001 krizinden çok önce alınmış olsa da, bu kararları takip eden dönemde gerçekleşen 1989 Washington Konsensüsü, 1995 yılında Dünya Ticaret Örgütü'nün (DTÖ) kuruluşu, 1996'da Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne katılımı ve 2001 yılında yaşanan bankacılık krizinin etkileri göz önünde bulundurulmuştur. Özellikle 2001 krizi, geçiş ekonomilerinde yaşanan krizlerden biri olarak değerlendirilmiş ve bu dönem, Türkiye'nin küresel serbest piyasa ekonomisine tam anlamıyla uyum sağladığı bir dönem olarak görülmüştür.

2. Literatür Taraması

Endüstri İçi Ticaret teorisi, benzer gelişmişlik düzeyine sahip ülkeler arasındaki ticareti açıklamayı hedefler. Geleneksel faktör donatımı teorisine göre, emeğe veya sermayeye görece daha fazla sahip ülkeler karşılıklı olarak farklı mal gruplarında uzmanlaşarak ticaret yaparlar. Ancak bu yaklaşım, gelişmiş ülkeler arasında gözlenen benzer mal gruplarındaki çift yönlü ticaret akımlarını açıklamada yetersiz kalmaktadır.

Bu noktada, Linder (1961) benzer gelir seviyesine sahip ülkelerin benzer tüketici talepleri geliştirdiğini ve bu ülkeler arasında benzer ürünlerde ticaretin yaygınlaştığını ileri sürer. EİT kavramı, ülkelerin aynı ürün grubunda hem ihracatçı hem ithalatçı konumda olmasını ifade eder. Yani, bir ülkenin aynı sektöre ait malları hem ithal edip hem ihraç etmesi durumudur.

Promfret'e (1987) göre, endüstri içi ticaretin temel dinamiği, piyasa büyüklüğündeki genişleme, teknolojik gelişme ve üretim uzmanlaşmasındaki artıştır. Bu süreçte ticaret engellerinin azaltılması, ülkelerin belirli sektörlerde daha fazla uzmanlaşmasını ve farklılaşmış ürünlerde karşılıklı ticaret yapmasını kolaylaştırır. Greenaway ve Milner (1981) ise EİT'yi uluslararası ticaretin artık göz ardı edilemeyecek bir boyutu olarak tanımlar. Bu yaklaşıma göre, EİT'nin artışı yalnızca faktör donatımına değil, ölçek ekonomilerine, tüketici tercihlerine ve teknolojik yakınlıklara da bağlıdır.

Grubel ve Lloyd (1971) tarafından geliştirilen EİT endeksi, sektör bazlı dış ticaretin çift yönlü yapısını ölçmek için halen en yaygın kullanılan yöntemlerden biridir. Bu endeks, ihracat ve ithalat arasındaki farkı toplam ticaret hacmine oranlayarak endüstri içi ticaret yoğunluğunu ortaya koyar.

Çalışmanın literatür kısmında, öncelikle EİT teorisi kapsamında bu çalışma ile ilişkili ulusal ve uluslararası araştırmalara yer verilmiş; ardından Türkiye'nin tarım ürünleri ticaretine odaklanan literatür incelenmiştir.

Veeramani'nin (2002) çalışması, Hindistan'ın endüstri içi ticaretine dair ülkeye has dinamikleri ortaya koymaktadır. Çalışma, Hindistan'ın sanayileşmiş ülkelerle gerçekleştirdiği endüstri içi ticaretin, gelişmişlik düzeyi benzer ülkelerle yapılan ticarete oranla çok daha yaygın olduğunu göstermektedir. Hindistan, benzer ekonomik seviyedeki ülkelerle daha sınırlı bir endüstri içi ticaret sürdürürken, gelişmiş ülkelerle bu ticaretin daha yüksek bir hacme ulaştığı tespit edilmiştir. Aynı zamanda, Hindistan'ın belirli sanayi kollarında bir grup ülkeden ithalat yaparken, aynı ürün grubunu başka ülkelere ihraç ettiği de saptanmıştır (Veeramani, 2002).

Banerjee ve Bhattacharyya'nın (2004) yaptığı çalışma, ekonomik gelişmenin endüstri içi ticaretin arkasındaki itici güç olup olmadığını incelemiştir. Araştırmalarını 1971 ile 2000 yılları arasında Hindistan ekonomisi üzerinde gerçekleştirmişlerdir. Çalışmanın bulguları, ekonomik gelişmenin endüstri içi ticareti etkilediğini göstermiştir. Ancak, ekonomik büyümenin kesinlikle endüstri içi ticaretin doğrudan nedeni olduğu sonucuna varılmamıştır. Bunun yerine, ekonomik gelişmenin endüstri içi ticareti artırabileceği yönünde bir öngöründe bulunulabileceği ifade edilmiştir (Banerjee ve Bhattacharyya, 2004).

Lee ve Sohn (2004) tarafından yapılan çalışma, Güney Kore'nin endüstri içi ticaretini etkileyen değişkenleri analiz etmiş ve ülkenin en büyük ticaret ortaklarını incelemiştir. Çalışmalarında, Singapur, Filipinler, Malezya, Japonya, Çin ve ABD'nin, Güney Kore'nin Grubel-Lloyd endeksine göre en yüksek endüstri içi ticaret oranlarına sahip partnerler olduğunu tespit etmişlerdir. Ayrıca, Güney Kore'nin ticaret dinamiklerinin yalnızca tüketici tercihlerinden ve ticaret yöneliminden etkilenmediğini, coğrafi mesafenin de bu ticaret ilişkilerinde önemli bir rol oynadığını belirtmişlerdir. (Lee ve Sohn, 2004).

Xing'in (2007) çalışmasında, Çin'in en büyük ticaret ortakları olan Japonya ve ABD ile olan ticari ilişkileri incelenmiş ve doğrudan yabancı yatırımların endüstri içi ticaret üzerindeki etkisi değerlendirilmiştir. Araştırmanın bulguları, Japonya'nın Çin'e yaptığı doğrudan yabancı yatırımların, iki ülke arasındaki endüstri içi ticaretin gelişiminde önemli bir itici güç olduğunu ortaya koymuştur. Ancak, bu etkinin ABD ile Çin arasındaki ticaret ilişkileri için geçerli olmadığı tespit edilmiştir (Xing, 2007).

Veermani (2009) çalışmasında, ticaret engelleri ve çok uluslu şirketlerin endüstri içi ticaret üzerindeki etkilerini incelemiştir. Hindistan örneği üzerinden yapılan bu araştırmada, ticaret engelleri kaldırıldıkça ve serbestleşme sağlandıkça, endüstri içi ticaretin arttığı gözlemlenmiştir. Ayrıca, çok uluslu şirketlerin ticaret engellerinin ortadan kalkmasıyla birlikte piyasaya giriş yapmasının rekabeti artırdığı ve bunun da endüstri içi ticareti olumlu yönde etkilediği belirtilmiştir (Veermani, 2009).

Shahbaz, Leitao ve Butt (2012), Pakistan'ın endüstri içi ticaretini analiz etmişlerdir. Çalışmalarında, ticaret ortaklarının GSYH farklarının endüstri içi ticaret üzerinde olumlu bir etki yarattığını tespit etmişlerdir. Bu sonuç, Loertscher ve Wolter'in (1980) çalışmalarını destekler niteliktedir. Araştırmacılar, Pakistan'ın ekonomik politikalarının daha rekabetçi olabilmesi için, endüstri içi ticaretin yapılabileceği sektörlerde ticaret engellerinin kaldırılmasını önermektedirler (Shahbaz ve diğerleri, 2012).

Varma ve Ramakrishnan (2014), Hindistan ile ASEAN ve SAFTA ülkeleri arasındaki işlenmiş tarım ürünlerinin ticaretini incelemişlerdir. Araştırmalarında, Hindistan'ın bu ülkelerle işlenmiş tarım ürünü ticaretinin endüstriler arası ticaret şeklinde gerçekleştiği sonucuna varmışlardır. Endüstriler arası ticaretin varlığı, tüketici tercihlerindeki farklılıklara dayandırılmıştır. Çalışma ayrıca, talep benzerliklerinin ve tarımsal üretim faktörlerinin tarım ürünleri ticareti üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu vurgulamıştır. Kişi başına düşen gelir düzeylerinin de ülkelerin tarımsal ticaretinde belirleyici bir faktör olduğu saptanmıştır (Varma ve Ramakrishnan, 2014).

Linder'in 1961'de çalıştığı Tercihlerde Benzerlik Teorisi, ülkeler arasındaki ticaretin temelinde maliyet farklılıklarından ziyade, zevk ve tercihlerdeki benzerliklerin yattığını öne sürmektedir. Bu teoriye göre, talep koşullarını belirleyen en önemli ekonomik faktörlerden biri gelir düzeyidir. Linder, sanayi ürünlerinin ticaretinin, benzer gelir seviyesine ve tercihlere sahip ülkeler arasında daha yoğun gerçekleşeceğini ileri sürmüştür (Seyidoğlu, 2009:105).

Türkiye için yapılmış tarım ürünleri ticaretin ve ticaret partnerlerine ilişkin literatüre bakıldığında, Yapraklı (2007) çalışması, Türkiye'nin sektörel ihracat yapısını ekonomik büyüme ile ilişkilendirerek tarım ihracatının ekonomik etkisini analiz etmektedir. Granger nedensellik testi ile 1970–2005 verileri kullanılarak tarım ihracatı ile ekonomik büyümeyle çift yönlü bir ilişki tespit edilmiştir.

Küçükefe ve Demiroz (2010) tarafından hazırlanan çalışmada, Türkiye'nin 1989–2008 dönemi tarım ve gıda ürünleri ticareti Grubel-Lloyd ve Brühlart endeksleriyle değerlendirilmiştir. Gümrük Birliği sonrası ihracatta artış gözlenmiş; ürün bazlı EİT düzeyinin sınırlı kaldığı belirtilmiştir.

Şahinli (2013), Balassa endeksiyle Türkiye ve AB'nin tarım ürünleri rekabet gücünü karşılaştırmalı olarak analiz etmiştir. 420 ürün üzerinden sadece 95'inde Türkiye'nin karşılaştırmalı üstünlüğü olduğu görülmüştür.

Koşar (2018), 2008–2017 yılları arasında Türkiye'nin en çok ticaret yaptığı 20 ülkeyi hiyerarşik kümeleme analizine tabi tutmuş ve bu ülkeleri A/B sınıflarına ayırarak dış ticaretin yapısal örüntüsünü ortaya koymuştur.

Canbay ve Kırca (2020), 1961–2017 dönemi verileriyle Kaldor büyüme yasası ve Johansen eşbütünleşme testi uygulayarak, tarım ve sanayi üretimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Tarım üretiminin ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği; büyümenin ise tarım üretimini azalttığı ifade edilmiştir.

Büyükepeççi ve İş (2020) tarafından yapılan çalışmada, turizm gelirlerinin dış ticaret üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Her ne kadar konu doğrudan tarım olmasa da, dış ticaret partnerlerinin ilk 10 ülke üzerinden analiz edilmesi açısından metodolojik bir benzerlik sunmaktadır.

Erdoğan ve Aydınbaş (2023), 1990–2020 yılları arasında Türkiye'nin tarımsal ürün ihracatı ile kişi başı gelir arasındaki ilişkiyi Toda-Yamamoto nedensellik testi ile incelemiş ve çift yönlü nedensellik bulgusuna ulaşmıştır.

Mehmet Aslan (2022) tarafından yapılan ARDL tabanlı analizde ise 1982–2020 verileriyle tarım ürünleri ihracatının ekonomik büyümeye etkisi araştırılmış, istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamıştır.

Aşağıdaki tabloda yukarıda özetlenen çalışmaların temel özellikleri kronolojik olarak sınıflandırılmıştır:

Yazarlar	Ülke	Dönem	Metod	Sonuçlar
Yapraklı (2007)	Türkiye	1970 2005	Granger nedensellik testi	Tarım ihracatı ile büyüme arasında çift yönlü ilişki saptanmıştır.
Küçükefe & Demiroz (2010)	Türkiye	1989 2008	Grubel-Lloyd ve Brühlart endeksleri	Gümrük Birliği sonrası bazı ürünlerde EİT artmış, genel düzey sınırlı kalmıştır.

Şahinli (2013)	Türkiye ve AB	2008	RCA (karşılaştırmalı üstünlük)	Türkiye sadece 95 üründe üstün, AB ile kıyaslandığında rekabet gücü düşüktür.
Koşar (2018)	Türkiye	2008 2017	Hiyerarşik kümeleme analizi	İlk 20 ülke A/B kümeleri ile gruplandırılmıştır. Ticaret hacmine göre sınıflandırma önerilmiştir.
Canbay & Kırca (2020)	Türkiye	1961 2017	Johansen eşbütünleşme & Granger	Tarım üretimi büyümeyi pozitif etkilerken, büyüme tarım üretimini negatif etkilemektedir.
Büyükipekçi & İş (2020)	Türkiye	2014 2018	TÜİK verileriyle karşılaştırmalı analiz	Turizm gelirlerinin dış ticaret açığını kapatıcı etkisi tespit edilmiştir. İlk 10 ülke yaklaşımı kullanılmıştır.
Mehmet Aslan (2022)	Türkiye	1982 2020	ARDL modeli	Tarım ihracatının büyümeye katkısı istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır.
Erdoğan & Aydınbaş (2023)	Türkiye	1990 2020	Toda-Yamamoto nedensellik	Tarımsal ihracat ve kişi başı gelir arasında çift yönlü nedensellik saptanmıştır.

Tablo 1: Literatür Özeti

3. Yöntem

Bu çalışma, Türkiye'nin tarım ürünleri ticaretinde partner ülkelerin gelir gruplarına göre nasıl bir dağılım gösterdiğini ve bu yapının zaman içinde nasıl değiştiğini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Analizler, EİT teorisi çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Araştırma açıklayıcı ve ilişkisel model özellikleri taşımakta olup aşağıdaki yöntemsel yapı izlenmiştir:

3.1. Araştırma Modeli

Çalışmada, Türkiye'nin tarım ürünleri ihracat ve ithalat verileri üzerinden ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre ticaret yapılarındaki değişimler incelenmiştir. Gelir gruplarına göre ülkelerin sınıflandırılması ve bu sınıfların ticaret yönelimleriyle ilişkisi, teorik olarak EİT yaklaşımı çerçevesinde değerlendirilmiştir. Araştırma, kantitatif veriye dayalı ve hipotez testine yönelik olarak yapılandırılmıştır. Bu hipotezler, neoliberal politikaların yüksek gelirli ülkelerle ticareti teşvik edici etkisini test etmek amacı taşır.

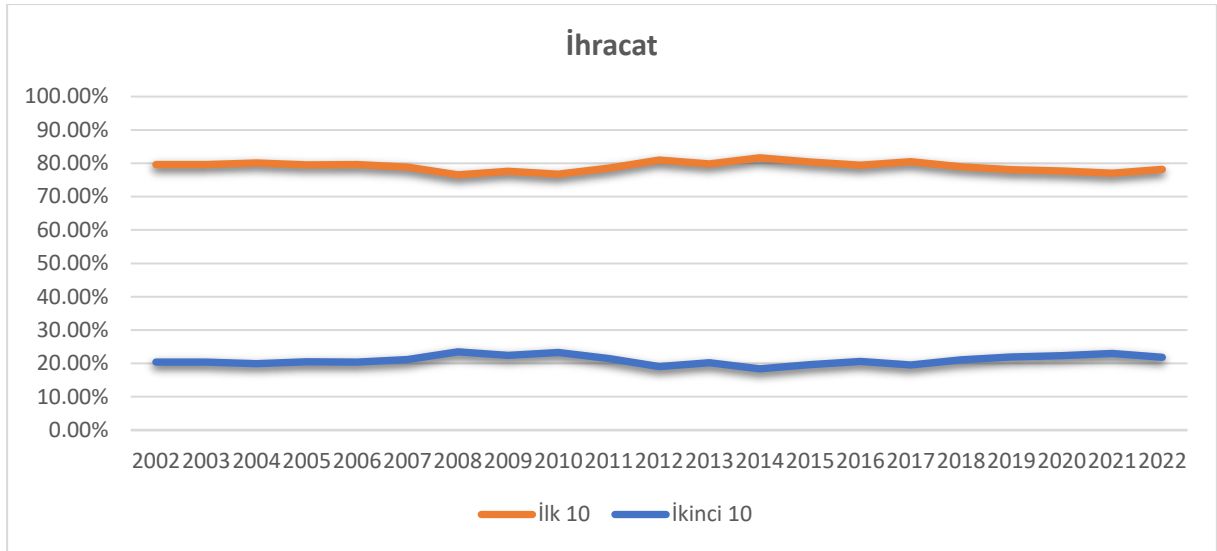
3.2. Related Fields Araştırma Grubu

Araştırma, 2002–2022 yılları arasında Türkiye'nin yıllık bazda en fazla tarım ürünleri ihracatı ve ithalatı yaptığı ilk 10 ülkeyi kapsamaktadır. Ülke seçimi, FAO veritabanı kullanılarak her yıl için yapılan ticaret hacmine göre belirlenmiştir. Bu ülkelerin kişi başına düşen yıllık gelir verileri Dünya Bankası kaynaklarından alınmıştır.

Birleşmiş Milletler, ülkeleri kişi başına düşen gelir düzeyine göre dört farklı gruba ayırmaktadır:

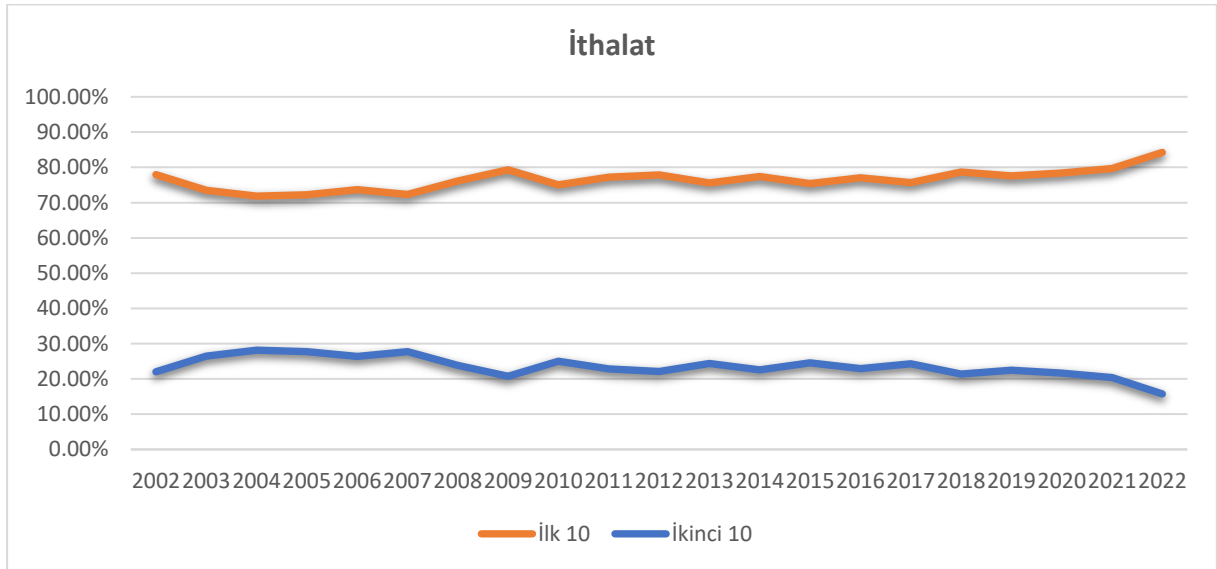
1. **Düşük gelirli ülkeler:** Kişi başı geliri 1135 dolardan az olan ülkeler.
2. **Düşük-orta gelirli ülkeler:** Kişi başı geliri 1135 dolardan büyük, ancak 4465 dolardan küçük olan ülkeler.
3. **Yüksek-orta gelirli ülkeler:** Kişi başı geliri 4465 dolardan büyük, ancak 13385 dolardan küçük olan ülkeler.
4. **Yüksek gelirli ülkeler:** Kişi başına geliri 13385 dolardan yüksek olan ülkeler.

Bu sınıflandırma, çalışmada Türkiye'nin ticaret yaptığı 10 ülkenin gelir düzeylerinin analiz edilmesinde temel alınmıştır. İlk 10 ülkenin örneklem olarak seçilmesi, yalnızca veri kolaylığı değil, aynı zamanda temsiliyet açısından da desteklenmiştir. 2002–2022 yılları arasında yapılan hesaplamalara göre, ilk 10 ülke ithalatın %72–84'ünü ve ihracatın %75–82'sini oluşturmaktadır. Bu oranlar, çalışmada sunulan Grafik 2 ve Grafik 3'de açıkça gösterilmiştir. Bu bulgular, yalnızca en yüksek hacimli ülkelerin değil, aynı zamanda ticaretin büyük bölümünü oluşturan partnerlerin analiz edildiğini göstermektedir.

Grafik 2: Türkiye'nin Tarım Ürünleri İhracatında İlk 20 Ülkenin Pay Dağılımı (2002–2022)

Kaynak: Yazar tarafından hesaplanmıştır.

Grafik 3: Türkiye'nin Tarım Ürünleri İthalatında İlk 20 Ülkenin Pay Dağılımı (2002–2022)

Kaynak: Yazar tarafından hesaplanmıştır.

3.3. Verilerin Analizi

Veri analizi, Türkiye'nin tarım ürünleri ihracat ve ithalat verilerini iki döneme (2002-2010 ve 2011-2022) ayırarak gerçekleştirilmiştir. Gelir grupları ile tarımsal ticaret arasındaki ilişkileri incelemek amacıyla ki-kare bağımlılık testi kullanılmıştır. Bu testler, belirlenen hipotezlerin doğrulanması için uygulanmıştır ve ihracat ile ithalat verilerinin kişi başına düşen gelir ile nasıl bir ilişki içinde olduğu analiz edilmiştir.

Analizde belirlenen iki dönem içerisinde 2002-2010 dönemi, Türkiye'de 2001 ekonomik krizinin ardından uygulanan yapısal reformlar ve yeniden yapılanma süreci dikkate alınarak belirlenmiştir. Bu dönem, Türkiye'nin dış ticaret yapısında istikrarın sağlandığı ve neoliberal politikaların etkisinin daha açık gözlemlenebildiği bir aşamayı temsil etmektedir. 2011-2022 dönemi ise 2008 küresel finansal krizinin ardından uluslararası ticarete ortaya çıkan yeni dinamikler göz önünde bulundurularak belirlenmiştir. Bu dönem, küresel düzeyde değişen ticaret yönelimlerinin Türkiye'nin tarım ürünleri ticareti üzerindeki etkilerinin analiz edilebilmesi amacıyla dahil edilmiştir. İki dönem arasındaki karşılaştırma, küresel kriz

öncesi ve sonrası ekonomik ortamların Türkiye'nin ticaret partnerlerinin gelir gruplarına göre nasıl farklılaştığını gösterebilmek için yapılmıştır.

Bu çalışmada, öncelikle, FAO verileri kullanılarak Türkiye'nin her yıl için en fazla tarım ürünleri ihracatı ve ithalatı yaptığı 10 ülke belirlenmiştir. 21 yıllık süre boyunca bazı ülkeler bu listede sürekli yer alırken, bazıları belirli yıllarda listeye dahil olmuştur. Bu aşamada, her yıl hangi ülkelerin en fazla ticaret yapılan ülkeler arasında yer aldığını tespit etmek için FAO'nun tarım ürünleri ticaret verileri detaylı bir şekilde analiz edilmiştir. Daha sonra, her yıl için belirlenen bu ülkelerin o yıla ait kişi başı milli gelir verileri, Dünya Bankası veri tabanından çekilmiştir. Elde edilen kişi başı milli gelir verileri ile FAO'dan alınan ticaret verileri eşleştirilerek, her yıl için ticaret yapılan ülkelerin gelir grupları kategorize edilmiştir.

Verilerin toplanmasının ardından, Türkiye'nin ihracat ve ithalat partnerleri ile bu ülkelerin gelir grupları arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla ki-kare testi uygulanmıştır. Bu test aracılığıyla, ticaret türü (ihracat veya ithalat) ile gelir grupları arasında anlamlı bir bağıllık olup olmadığı değerlendirilmiştir.

Ki-kare testi, verilerin sınıflandırıldığı kategorilerde beklenen frekanslar ile gözlemlenen frekanslar arasında fark olup olmadığını anlamak için kullanılmıştır. Bu analiz, Türkiye'nin tarım ürünleri ticaretinde belirli gelir gruplarındaki ülkelerle ticaret yoğunluğunun nasıl farklılaştığını ortaya koymuştur.

Çalışmada dört temel hipotez test edilmiştir:

H1: Gelir grupları ile 2002-2010 ve 2011-2022 dönemlerinde tarım ürünleri ihracatı arasında anlamlı bir bağıllık vardır.

H2: Gelir grupları ile 2002-2010 ve 2011-2022 dönemlerinde tarım ürünleri ithalatı arasında anlamlı bir bağıllık vardır.

H3: 2002-2010 dönemi için gelir grupları ile ticaret türü (ihracat-ithalat) arasında anlamlı bir bağıllık vardır.

H4: 2011-2022 dönemi için gelir grupları ile ticaret türü (ihracat-ithalat) arasında anlamlı bir bağıllık vardır.

Test sonuçları, gelir gruplarının Türkiye'nin ticaret partnerleri ile ilişkisini ortaya koymuş ve bu sonuçlar coğrafi konum ile ticaret ilişkilerinin değerlendirilmesinde önemli bir temel sağlamıştır. Ayrıca, ticaretin coğrafi dağılımını için harita kullanılmış, ticaretin coğrafi çeşitliliği görselleştirilmiştir.

Çalışmada yalnızca 2002–2022 dönemi kapsanmış, veri kaynakları FAO ve Dünya Bankası ile sınırlandırılmıştır. Ayrıca, analiz yalnızca kişi başına düşen gelir üzerinden yürütülmüş olup diğer makroekonomik değişkenler dikkate alınmamıştır. Ticaret hacmi açısından en fazla paya sahip ülkelerin incelenmiş olması temsiliyet açısından güçlü bir temel sunmakla birlikte, daha geniş örneklem yapılarında elde edilecek sonuçlarla kıyaslanması faydalı olacaktır.

4. Bulgular

H1: Gelir grupları ile 2002-2010 ve 2011-2022 dönemlerinde tarım ürünleri ihracatı arasında anlamlı bir bağıllık vardır.

Tablo 2, Türkiye'nin 2002-2022 yılları arasında en çok tarım ürünleri ihracatı yaptığı 10 ülkenin gelir grupları ile ihracat ilişkisini göstermektedir. Tabloda, iki dönem halinde gelir grupları ve bu gruplardaki ülkelerin Türkiye'nin toplam ihracat hacmindeki payları incelenmiştir. Tablodaki rakamlar, yıllar boyunca hangi ülkelerin ihracat partnerleri arasında yer aldığını ve bu ülkelerin hangi gelir grubuna ait olduğunu göstermektedir. Ki-kare testi sonuçlarına göre, gelir grupları ile ihracat arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 2, Türkiye'nin özellikle yüksek gelir grubundaki ülkelerle daha fazla ihracat yaptığını, düşük ve orta gelir gruplarındaki ülkelerle yapılan ihracatın ise dönemsel olarak değişiklik gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Değişken	Tür	Değer	Dönem		Toplam	χ^2	sd	p
			2002-2010	2011-2022				
Gelir Grupları	1.135 \$ < Düşük Gelirli	Değer	1	10	11	11.044	3	.011*
		Beklenen Değer	5.2	5.8	11.0			
	1.135 \$-4.465 \$ Düşük-Orta	Değer	6	6	12			
		Beklenen Değer	5.7	6.3	12.0			
	4.465 \$-13.385 \$ Yüksek-Orta	Değer	16	7	23			
		Beklenen Değer	11.00	12.00	23.0			
	>13.385 \$ Yüksek Gelirli	Değer	77	87	164			
		Beklenen Değer	78.1	85.9	164.0			
Toplam		Değer	100	110	210			
		Beklenen Değer	100.0	110.0	210.0			

Tablo 2: Gelir Grubu ve İhracat Dönemi için Ki-kare (Chi-Square) Analizi Sonuçları

Tablo 2’de görüldüğü üzere, gelir grubu türleri ve ihracat dönemi arasında anlamlı bir bağıllık bulunup bulunmadığını belirlemek amacıyla yapılan ki-kare (chi-square) analizi sonucunda, değişkenler arasındaki bağıllık anlamlı bulunmuştur ($\chi^2=11.044$; $p<.05$). Bu durumda araştırmamızın birinci hipotezi doğrulanmıştır.

H2: Gelir grupları ile 2002-2010 ve 2011-2022 dönemlerinde tarım ürünleri ithalatı arasında anlamlı bir bağıllık vardır.

Tablo 3, Türkiye’nin 2002-2022 yılları arasındaki tarım ürünleri ithalatı partnerlerinin gelir gruplarına göre dağılımını ve ithalat ilişkisini incelemektedir. Gelir gruplarına göre ithalatın hangi ülkelerle yoğunlaştığı ve bu ülkelerin yıllar içinde nasıl değiştiği bu tabloda gösterilmektedir. Veriler, ithalatın daha geniş bir gelir grubu yelpazesine yayıldığını ve Türkiye’nin ithalat partnerleri arasında düşük ve orta gelirli ülkelerin önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir.

Tablo 3, ithalatın coğrafi olarak daha geniş bir alana yayıldığını ve Türkiye’nin düşük gelir gruplarından gelen tarım ürünlerine olan bağımlılığının arttığını ortaya koymaktadır.

Değişken	Tür	Değer	Dönem		Toplam	χ^2	sd	p
			2002-2010	2011-2022				
Gelir Grupları	1.135 \$ < Düşük Gelirli	Değer	2	0	2	7.194	3	.066
		Beklenen Değer	1.0	1.0	2.0			
	1.135 \$-4.465 \$ Düşük-Orta	Değer	24	16	40			
		Beklenen Değer	19.0	21.0	40			
	4.465 \$-13.385 \$ Yüksek-Orta	Değer	28	45	73			
		Beklenen Değer	34.8	38.2	73.0			
	>13.385 \$ Yüksek Gelirli	Değer	46	49	95			
		Beklenen Değer	45.2	49.8	95.0			
Toplam		Değer	100	110	210			
		Beklenen Değer	100	110	210			

Tablo 3: Gelir Grubu ve İthalat Dönemi için Ki-kare (Chi-Square) Analizi Sonuçları

Tablo 3’de görüldüğü üzere, gelir grubu türleri ve ithalat dönemi arasında anlamlı bir bağıllık bulunup bulunmadığını belirlemek amacıyla yapılan ki-kare (chi-square) analizi sonucunda, değişkenler arasındaki bağıllık anlamlı bulunmamıştır ($\chi^2=7.194$; $p>.05$). Bu durumda araştırmamızın ikinci hipotezi doğrulanmamıştır.

H3: 2002-2010 dönemi için gelir grupları ile ticaret türü (ihracat-ithalat) arasında anlamlı bir bağıllık vardır.

Tablo 4, Türkiye’nin 2002-2010 döneminde ihracat ve ithalat yaptığı ülkelerin gelir gruplarına göre sınıflandırılmasıyla, ticaret türü (ihracat-ithalat) arasındaki ilişkinin analizini sunmaktadır. Tablodaki veriler, bu dönemde Türkiye’nin yüksek gelirli ülkelerle olan ihracatının daha fazla olduğunu ve ithalatın ise düşük ve orta gelirli ülkelerle yoğunlaştığını göstermektedir. Bu tablo, ticaret türü ile gelir grupları arasında anlamlı bir bağımlılığın olduğunu ortaya koymaktadır.

Ki-kare testi sonuçlarına göre, özellikle düşük ve düşük-orta gelirli ülkelerden yapılan ithalatın 2002-2010 döneminde daha belirgin olduğu, buna karşın yüksek gelirli ülkelerle ihracat ilişkilerinin güçlendiği anlaşılmaktadır. Bu tablo, Türkiye’nin ticaret ilişkilerinde gelişmişlik düzeyinin ticaret türü üzerinde nasıl etkili olduğunu gözler önüne sermektedir.

Değişken	Tür	Değer	Dönem		Toplam	χ^2	sd	p
			İhracat	İthalat				
Gelir Grupları	1.135 \$< Düşük Gelirli	Değer	10	0	10	52.932	3	.000*
		Beklenen Değer	5.0	5.0	10.0			
	1.135 \$-4.465 \$ Düşük-Orta	Değer	6	16	22			
		Beklenen Değer	11.0	11.0	22.0			
	4.465 \$-13.385 \$ Yüksek-Orta	Değer	7	45	52			
		Beklenen Değer	26.0	26.0	52.0			
	>13.385 \$ Yüksek Gelirli	Değer	87	49	136			
		Beklenen Değer	68.0	68.0	136.0			
Toplam		Değer	110	110	220			
		Beklenen Değer	110.0	110.0	220.0			

Tablo 4: Ticaret Türü ve 2011-2022 Dönemi için Ki-kare (Chi-Square) Analizi Sonuçları

Tablo 4’te görüldüğü üzere, 2011-2022 dönemi için gelir grubu türleri ve ticaret türü arasında anlamlı bir bağıllık bulunup bulunmadığını belirlemek amacıyla yapılan ki-kare (chi-square) analizi sonucunda, değişkenler arasındaki bağıllık anlamlı bulunmuştur ($\chi^2=52.932$; $p<.05$). Araştırmamızın dördüncü hipotezi doğrulanmıştır.

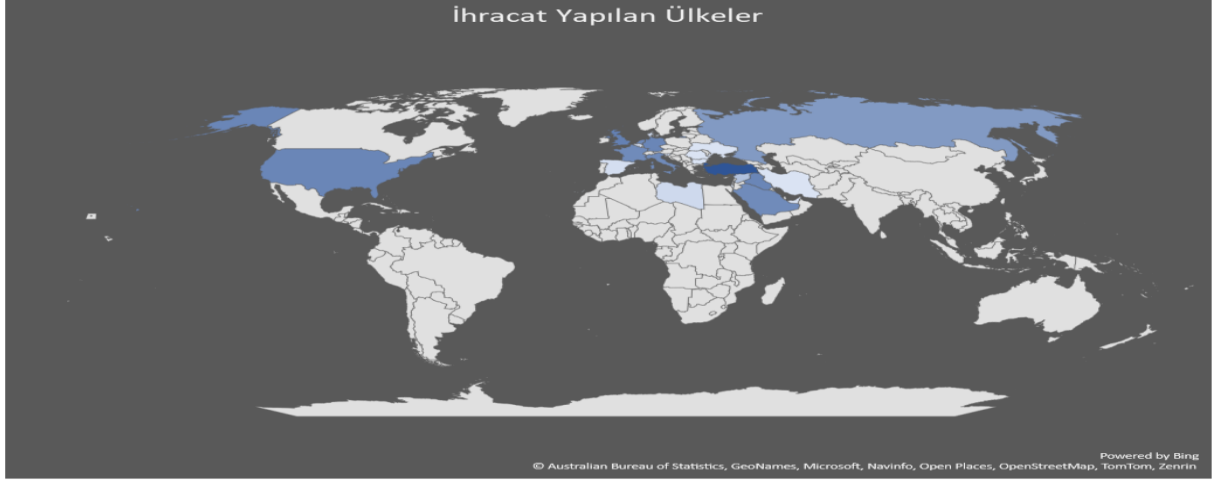
Bu çalışmada, Türkiye’nin tarımsal ürün ihracatı ve ithalatı ile ticaret yaptığı ülkelerin gelir grupları arasındaki ilişkiler 2002-2010 ve 2011-2022 dönemleri için analiz edilmiştir. Gelir grupları ve ticaret ilişkilerinin bağımlılığı, ki-kare testi kullanılarak değerlendirilmiştir.

Analizler sonucunda, gelir grupları ile tarım ürünleri ihracatı ve ithalatı arasında her iki dönemde de anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Özellikle, Türkiye’nin yüksek gelirli ülkelerle tarımsal ihracatında belirgin bir artış gözlenirken, ithalatın daha geniş bir yelpazede, farklı gelir seviyelerine sahip ülkelerle gerçekleştiği belirlenmiştir. Bu durum, Türkiye’nin tarımsal ticaretinin ihracat tarafında yüksek gelirli ülkelere odaklandığını, ithalat tarafında ise daha çeşitli gelir gruplarına yayıldığını ortaya koymaktadır.

Ayrıca, gelir grupları ile ticaret türü (ihracat-ithalat) arasında hem 2002-2010 hem de 2011-2022 dönemlerinde anlamlı ilişkiler olduğu saptanmıştır. 2002-2010 döneminde, düşük ve orta gelir gruplarına sahip ülkelerle daha çok ithalat yapılırken, yüksek gelirli ülkelerle ihracat artışı görülmüştür. 2011-2022 dönemine gelindiğinde ise bu eğilim devam etmiş, ancak ticaretin coğrafi çeşitliliği artmıştır. Sonuçlar, Türkiye’nin tarımsal ticaret ilişkilerinde neoliberal politikaların etkisiyle serbestleşmenin gelir gruplarına bağlı ticaret yapısında değişiklikler meydana getirdiğini göstermektedir.

Elde edilen bulgular, Türkiye'nin tarımsal ticaret ilişkilerinin gelir gruplarına göre farklılaştığını ve bu ilişkilerin ticaret türüne (ihracat-ithalat) ve dönemlere göre değişkenlik gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Çalışma kapsamında, Türkiye'nin tarım ticareti yaptığı ülkeler ile coğrafi konumları arasındaki ilişki de analiz edilmiştir. Bu inceleme, 2002-2022 yılları arasındaki her yıl için en çok ticaret yapılan 10 ülkenin konumları dikkate alınarak yapılmıştır. Ülkelerin coğrafi konumları harita üzerinde gösterilmiş ve Türkiye'nin dış ticaretinin coğrafi dağılımı ortaya konmuştur.

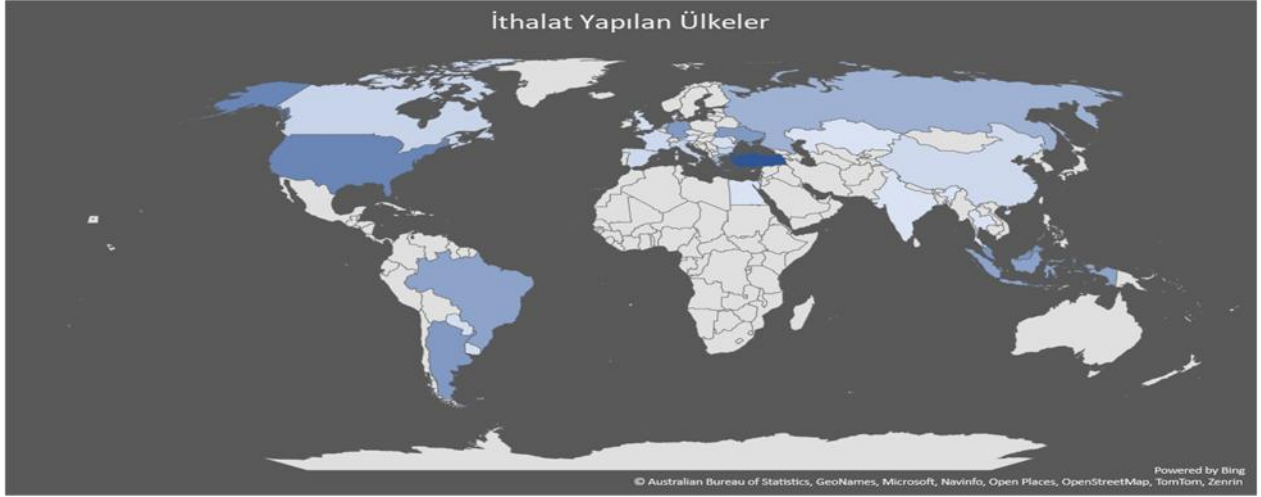
Harita 1: 2002-2022 Yılları Arasındaki Türkiye'nin Tarımsal Ürün İhracatında Partner Olduğu Ülkelerin Konumu

Haritada belirtilen ülkeler, ticaret hacmine bağlı olarak farklı renk tonlarıyla gösterilmiştir. Renk yoğunluğu, Türkiye'nin bu ülkelerle gerçekleştirdiği ticaretin miktarını yansıtmaktadır. Türkiye en koyu renkle, yani en yoğun ticaret yapan ülke olarak işaretlenmiştir. Koyu mavi tonlarından açık mavi tonlarına doğru ilerledikçe, ticaret hacmi azalan ülkeler sıralanmıştır. Bu görselleştirme, Türkiye'nin ticaret ilişkilerinin bölgesel dağılımını ve hangi ülkelerle daha yoğun ticaret yapıldığını göstermektedir.

Türkiye'nin tarım ürünleri ticaretindeki ihracat ortakları incelendiğinde, Amerika Birleşik Devletleri'nin bu ülkeler arasında coğrafi olarak Türkiye'ye komşu olmayan tek ülke olduğu dikkat çekmektedir. Diğer ihracat partnerlerinin büyük çoğunluğu, Türkiye ile coğrafi yakınlığa sahip ülkelerden oluşmaktadır.

2002-2022 yılları arasında yapılan incelemelerde, Birleşik Krallık, Hollanda, Almanya, İtalya ve Amerika Birleşik Devletleri'nin her yıl Türkiye'nin en büyük ihracat partnerleri arasında ilk 10'da yer aldığı görülmektedir. Ayrıca, Irak'ın 20 yıl, Fransa ve Suudi Arabistan'ın ise 19 yıl boyunca Türkiye'nin en fazla tarım ürünü ihracatı yaptığı ülkeler arasında bulunduğu tespit edilmiştir.

Rusya'nın 18 yıl boyunca Türkiye'nin en fazla tarım ürünü ihracatı yaptığı ülkeler listesinde yer aldığı görülmektedir. Yukarıda belirtilen ülkelerin yanı sıra, Suriye'nin de 10 yıl boyunca bu listede ilk 10'a girdiği gözlemlenmiştir. Libya, Slovenya ve Danimarka 3 kez; Belçika ve İspanya 2 kez; Bulgaristan, Birleşik Arap Emirlikleri, Romanya, Ukrayna, İsrail ve İran ise 1'er kez Türkiye'nin en fazla tarım ürünü ihracatı yaptığı ülkeler arasında yer almıştır. Irak, ilk kez 2003 yılında listeye girerken, Suriye 2013 yılında, İsrail ise 2021 yılında bu listeye dahil olmuştur.

Harita 2: 2002-2022 Yılları Arasındaki Türkiye'nin Tarımsal Ürün İthalatında Partner Olduğu Ülkelerin Konumu

Türkiye'nin ithalat partnerlerinin, ihracat partnerlerine kıyasla farklılık gösterdiği harita üzerinden açıkça görülmektedir. Türkiye'nin tarım ticaretinde ithalat yaptığı ülkelerin coğrafi dağılımı, Asya kıtasından Güney Amerika'ya kadar geniş bir coğrafyayı kapsamaktadır. Bu durum, Türkiye'nin ithalat ilişkilerinin daha çeşitli ve geniş bir coğrafi alanı içerdiğini ortaya koymaktadır.

Veriler incelendiğinde, Amerika Birleşik Devletleri'nin 21 yıl boyunca Türkiye'nin en büyük tarım ithalatı yaptığı ülke olduğu görülmektedir. Amerika'nın ardından, Malezya 20 yıl boyunca Türkiye'nin en fazla tarım ürünü ithalatı yaptığı ülke olmuştur. Almanya ve Ukrayna 19 yıl, Brezilya 18 yıl, Endonezya ve Rusya 17 yıl, Arjantin 16 yıl, Hollanda 15 yıl ve Yunanistan 11 yıl boyunca en fazla tarım ithalatı yapılan ülkeler listesinde yer almıştır.

Listede ayrıca Bulgaristan ve İtalya'nın 5'er yıl, Kanada'nın 4 yıl, Çin, Fransa ve İspanya'nın ise 3 yıl boyunca en fazla tarım ithalatı yapılan ülkeler arasında yer aldığı görülmektedir. Birleşik Krallık, Paraguay ve Romanya 2'şer yıl bu listeye dahil olmuştur. Bunun yanı sıra, Avusturya, Hindistan, Kazakistan, Mısır, Polonya, Slovenya ve Tayland, 21 yıllık dönem içinde sadece 1 yıl en fazla ithalat yapılan 10 ülke arasında yer almıştır.

Endüstri içi ticaret teorisi perspektifinden bakıldığında, Türkiye'nin ihracat partnerleri arasında teoriyi destekleyen bulgulara ulaşılmıştır. Ancak ithalat partnerleri incelendiğinde, ticaretin daha geniş bir coğrafi dağılıma yayıldığı görülmektedir. Bu çalışmanın sonuç ve tartışma bölümünde, coğrafi konum ve gelişmişlik seviyesi birlikte ele alınmış ve bu faktörlerin Türkiye'nin tarımsal ticareti üzerindeki etkileri detaylı şekilde tartışılmıştır.

5. Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada, Türkiye'nin tarım ticaret partnerlerinin gelir grubu ve coğrafi konumunun, EİT teorisi çerçevesinde incelendiği bir analiz gerçekleştirilmiştir. Yapılan ki-kare testleri sonucunda, Türkiye'nin tarım ürünleri ticaretinde gelir grupları ile ticaret türü (ihracat ve ithalat) arasındaki ilişkilerin dönemsel olarak farklılık gösterdiği tespit edilmiştir.

Özellikle 2002-2010 ve 2011-2022 dönemleri arasında gelir gruplarına göre Türkiye'nin ihracat ve ithalat ilişkilerinde anlamlı bir bağıllık olduğu belirlenmiştir. İlk dönemde, Türkiye'nin tarım ürünleri ihracatı büyük oranda yüksek gelirli ülkelere odaklanırken, ithalatın daha çeşitli bir gelir grubuna yayıldığı görülmüştür. Bu durum, Türkiye'nin gelişmiş ülkelerle daha yoğun bir ticaret ilişkisine sahip olduğunu göstermektedir. 2011-2022 dönemine gelindiğinde ise bu eğilim devam etmiş, ancak coğrafi olarak ticaretin daha geniş bir alana yayıldığı gözlemlenmiştir. Özellikle Asya ve Güney Amerika'dan yapılan ithalatın artması, Türkiye'nin tarım ürünleri ticaretinde daha geniş bir coğrafi çeşitliliğe sahip olduğunu ortaya koymuştur.

Bu sonuçlar, EİT teorisinin Türkiye'nin ticaret ilişkilerinde geçerli olduğunu ve gelişmişlik seviyesi ile ticaret türü arasındaki bağımlılığın açık bir şekilde görüldüğünü göstermektedir. Ayrıca, coğrafi konumun da Türkiye'nin ticaret ilişkileri üzerinde önemli bir etkisi olduğu ortaya konmuştur. Yakın coğrafyadaki

lkelerle yapılan ticaretin daha yoğun olması, taşıma maliyetleri ve tüketici tercihleri gibi faktörlerin ticareti şekillendirdiğini işaret etmektedir. Elde edilen bulgular, neoliberal politikaların etkisiyle Türkiye'nin tarım ürünleri ihracatında yüksek gelirli ülkelerle olan ticaret ilişkisinin güçlendiğini göstermektedir.

Çalışmanın bulguları, Türkiye'nin tarım ürünleri ticaretinde, gelir gruplarına ve coğrafi konumlara dayalı bir ticaret stratejisi geliştirilmesi gerektiğini göstermektedir. Özellikle ihracat partnerlerinin büyük oranda yüksek gelirli ülkelerden oluştuğu dikkate alındığında, bu pazarlardaki ürün çeşitiliği ve rekabet gücünün artırılmasına yönelik ticaret politikalarının önceliklendirilmesi önemlidir. Benzer şekilde, ithalatın coğrafi olarak daha geniş bir alana yayılması, Türkiye'nin dış ticaret partner portföyünü yeniden değerlendirmesini gerekli kılmaktadır. Bu kapsamda, ülke gruplarına özel ticaret anlaşmaları, lojistik kolaylaştırıcı adımlar ve dış ticaret istihbarat mekanizmaları geliştirilebilir. Bu çalışma, doğrudan tarım üretim politikalarına odaklanmamakla birlikte, tarım ürünleri ticaretinin yönelimlerini analiz ederek dış ticaret politikası bağlamında katkı sunmaktadır.

Son olarak; Türkiye'nin ticaret partnerleriyle yaptığı ticarete coğrafi konumun etkisi dikkate alınmış olsa da, taşıma maliyetleri gibi spesifik ticaret maliyetleri bu çalışmada kapsamlı şekilde ele alınmamıştır. Gelecek araştırmalar, bu maliyetlerin ticaret üzerindeki etkilerini daha derinlemesine inceleyebilir. Özellikle, tarım ürünleri ticaretinde lojistik ve tedarik zinciri maliyetlerinin ülkeler arasındaki ticaret ilişkilerini nasıl şekillendirdiği araştırılabilir.

Kaynakça

- Bakırcı, M. (2007), Türkiye'de Kırsal Kalkınma: Kavramlar-Politikalar-Uygulamalar, İstanbul: Nobel Yayın Dağıtım.
- Bhattacharyya, M., Banerjee, A. (2004), "Integration of Global Capital Market: An Empirical Exploration", *International Journal of Theoretical and Applied Finance*, 7: 385-405. doi:10.1142/S0219024904002529
- Büyükepekçi, İ., & İş, S. (2020). Türkiye'nin ithalat ve ihracat yaptığı ilk 10 ülke bağlamında turizm sektörünün ülke ekonomisine etkisinin değerlendirilmesi. *Çatalhöyük Uluslararası Turizm ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(2), 316–331.
- Canbay, S., & Kırca, M. (2020). Türkiye'de sanayi ve tarım sektörü faaliyetleri ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkiler: Kaldor Büyüme Yasasının analizi. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 34(2), 529–548.
- Dünya Bankası, (2024), Dünya Bankası Veri Tabanı, <https://data.worldbank.org/>
- Erdinç, S., & Aydınbaş, M. (2023). Türkiye'de tarımsal ürün ihracatı ile kişi başına düşen gelir arasındaki nedensellik ilişkisi. *Pamukkale Ekonomik Bakış*, 6(1), 66–83.
- FAO, (2024), Birleşmiş Milletler Tarım ve Gıda Organizasyonu Veri Tabanı, <https://www.fao.org/faostat/en/#data>
- Greenaway, D., Milner, C. (1987), "On the Measurement of Intra-Industry Trade", *Economic Journal*, 93/372: 900-908. doi:10.2307/2232755
- Grubel, H. G., & Lloyd, P. J. (1971). The empirical measurement of intra-industry trade. *Economic Record*, 47, 494-517. doi:10.1111/j.1475-4932.1971.tb00772.x
- Koşar, A. (2018). Türkiye'nin son 10 yılda en çok ihracat ve ithalat yaptığı ülkelerin hiyerarşik kümeleme analizi ile gruplandırılması ve değerlendirilmesi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 14(2), 274–284.
- Küçükefe, M., & Demiroz, S. (2010). Intra-industry trade in agricultural and food products: The case of Turkey. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 1–16.
- Lee, H-H., Sohn, C-H. (2004), "South Korea's Marginal Intra-Industry Trade and the Choice of Preferential Partners", *Asian Economic Papers*, 3/3: 94–116. doi:10.1162/1535351054825265
- Linder, S.B. (1961), *An Essay on Trade and Transformation*. New York, John Wiley.
- Mehmet Aslan, M. (2022). Tarım ürünleri ihracatı ekonomik büyümeyi destekliyor mu? Türkiye'den ampirik bulgular. In *Ecosus 2022 Bildiri Kitabı* (ss. 57–66). Artvin Çoruh Üniversitesi.
- Öztürk, Ş., Nas, F., İçgöz, E. (2008), "24 Ocak Kararları, Neo-Liberal Politikalar ve Türkiye Tarımı", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/2: 15-32.
- Pomfret, R. (1987), "On the Division of Labour and International Trade: or Adam Smith's Explanation of Intra-Industry Trade", *Journal of Economic Studies*, 13/4: 55-62. doi: 10.1108/eb002633
- Ramakrishnan, A., Varma, P. (2014), "Do Free Trade Agreements Promote Intra-Industry Trade? The Case of India and Its FTAs", *International Journal of Trade and Global Markets*, 7: 129-144. doi:10.1504/IJTG.2014.062855
- Seyidoğlu, H. (2009), *Uluslararası İktisat Teori, Politika ve Uygulama*, İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Shahbaz, M., Leita, N. C., Butt, M. S. (2012), "Pakistan Intra-industry Trade: A Panel Data Approach", *International Journal of Economics and Financial Issues*, 2/2: 225-232.
- Şahinli, M. A. (2013). Comparative advantage of agriculture sector between Turkey and European Union. *African Journal of Agricultural Research*, 8(47), 5961–5970. <https://doi.org/10.5897/AJAR2013.7200>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2014). *İstatistik göstergeler 1923–2013*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları.

- Veeramani, C. (2002), "Intra-Industry Trade of India: Trends and Country-Specific Factors", *Weltwirtschaftliches Archiv*, 138/3: 509-533. doi:10.1007/BF02707952
- Veeramani, C. (2009), "Trade Barriers, Multinational Involvement and Intra-Industry Trade: Panel Data Evidence from India", *Applied Economics*, 41/20: 2541-2553. doi:10.1080/00036840701235688
- Xing, Y.Q. (2007), "Foreign Direct Investment and China's Bilateral Intra-Industry Trade with Japan and the US", *Journal of Asian Economics*, 18: 685-700. doi:10.1016/j.asieco.2007.03.011
- Yapraklı, S. (2007). Türkiye'de ihracat ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik: Ekonometrik bir analiz. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 5, 17–36.
- Yılmaz, Ş. E. (2016), *Dış Ticaret Kuramlarının Evrimi* (4. Baskı), Ankara: Efil Yayınevi.